

En glædelig opstandelse

Reformation, konfessionskultur og nogle nordvestjyske gravminder

Af Søren Wogensen

Sognepræst i Vemb

De danske kirker er rige på inventar. Kalkmalerier, altertavler, prædikestole, døbefonte, epitafier og gravsten er en del af den materielle kultur, der i visse tilfælde også fortæller reformationshistorie, som det vil fremgå af denne artikel.

To teser

Til indledning skal to teser præsenteres. Det drejer sig om en tese fremsat af Jörn Staecker, der er professor i middelalderarkæologi i Tübingen, omhandlende gravminder fra tiden lige efter Reformationen som et udtryk for en "protestantisk habitus", og om en tese om konfessionskultur fremsat af Thomas Kaufmann, der er professor i kirkehistorie i Göttingen. Kaufmanns tese først.

Ganske kort går Kaufmanns tese om konfessionskultur ud på, at de forskellige konfessioner, som den vesterlandske kristenhed spaltedes i ved Reformationen i 1500-tallet, udviklede hver deres særlige kultur.¹ Der er således tale om konfessionskulturer, og Kaufmann søger at afklare, hvordan de hver især opstod, og hvad der kendetegner dem. Kaufmann koncentrerer sig om det særligt lutherske, og han peger på bogen som den lutherske konfessionskulturs hovedsymbol, hvormed der knyttes an til det at læse, lytte og skrive.

Jörn Staeckers tese handler om indskrifter på gravminder som udtryk for en "protestantisk habitus". Han har i en artikel beskæftiget sig med gravminder i form af gravsten i Danmark i tiden omkring Reformationen og frem til slutningen af 1500-tallet.² Den tese, som Staecker i sin artikel fremfører, er, at den materielle kultur afspejler forskelle i habitus mellem

personer af katolsk og protestantisk observans, idet Staecker argumenterer for, at udviklingen af et protestantisk samfund og en protestantisk habitus afspejles på gravmonumenter. Staecker peger på, at gravsten fra 1500-tallet tilhører en kategori af objekter, der kombinerer tekst, billede og form, idet gravsten materialiserer den under gulvet gemte begravelse i den forstand, at den synliggør både graven og den døde for beskueren, for så vidt som den afdøde er afbildet på gravmindet. Når det drejer sig om ligsten fra 1500-tallet, er der flere ting, man ifølge Staecker skal være opmærksom på, og det er dels brugen af sprog og bogstaver samt det, der kan kaldes "protestantiske elementer". Staecker peger på, at ligsten over gejstlige personer gennem hele 1500-tallet typisk har en tekst, der er affattet på latin med gotiske bogstaver, mens modersmålet og latinske bogstaver dominerer hos adel og borgere fra ca. 1530 og frem. Som elementer af protestantisme på ligsten fremhæver Staecker brugen af ordet "Kristus", afbildning af opstandelsen eller omtale af den i form af udtryk som "en glædelig opstandelse" eller lignende. Omtale af "den sande religion", sætninger, der afsluttes med "hvis sjæl, Gud nu har", "hensovet i Herren" eller lignende samt brugen af bibelcitater og brugen af ordet "gudfrygtig" er også blandt protestantiske elementer, der ikke kendes på gravsten fra tiden før Reformationen.

Staecker gør opmærksom på, at disse nye indslag på gravsten dels handler om, at al helgenkult afskaffedes med Reformationen, så der var ikke længere brug for disse mellemmand. Bønner rettes nu i stedet direkte til Gud, og troen på Kristus som en mediator er mere fremtrædende på ligsten, hvor opstandelsen nævnes på en eller anden måde, idet for eksempel et udsagn som en "glædelig opstandelse" udtrykker en bøn og et håb, der umiddelbart ikke kendes på gravsten fra katolsk tid. Endvidere manifesterer udtryk som "gudfrygtig" og "hvis sjæl, Gud nu har" en ny religiøs attitude, der ikke er kommet til udtryk tidligere, hævder Staecker, ligesom et udtryk som "hensovet i Herren" demonstrerer troen på en salig død, der ikke forstyrres af det katolske scenarie om kampen mellem det gode og onde eller skærsildsforestillinger.

Kaufmanns tese kan siges at være mere overordnet i forhold til Staeckers, der omhandler noget meget specifikt. De to teser supplerer for så vidt hinanden, og i det følgende skal det handle om fire nordvestjyske gravminder fra den sidste halvdel af 1500-tallet og de personer, de er sat over, i kronologisk rækkefølge efter deres respektive dødsår.

Axel Rosenkrantz

Herregården Landting i Ejsing Sogn ejedes fra ca. 1525 af adelsmanden Axel Rosenkrantz, der overtog gården ved sin mors død. Gården, hvis historie går tilbage til middelalderen, skrives på ligstenen over Axel Rosenkrantz og hans hustru i Ejsing Kirke "Langthind". Benævnelsen "Langthind", der betyder "det høje tårn", refererer angiveligt til, at det ældre Landting, hvoraf intet nu er tilbage, netop skal have været udstyret med et højt tårn.³

Axel Rosenkrantz overtog Landting midt i en brydningstid. Reformationen var så små begyndt at ulme i Kongeriget Danmark, ligesom der også på den tid var optræk til bondeoprør i Jylland. Det mest kendte bondeoprør i Danmarkshistorien er vel det, der blev ledet af Skipper Klement i forbindelse med Grevens Fejde 1534-36, som på det nærmeste er blevet synonymt med Reformationen i Danmark. Nord for linjen Randers-Varde rejste de nørrejske bønder sig til oprør. Ligeså i Vendsyssel, og mange herregårde brændtes ned, så kun syldstenene var tilbage.

Den jyske adel forsøgte at slå oprøret ned, men det mislykkedes. I de efterårsbløde enge ved Svenstrup syd for Aalborg led det adelige rytteri et forsmædeligt nederlag, der drager allusioner til Kong Hans' nederlag til ditmarskerne ved Hemmingstedt i år 1500. Ligheden er i alle fald slående: Optændt af et flammende had formåede relativt letbevæbnede bønder at slagte en adelshær – godt hjulpet af terræn, vejr og vind.⁴

Bønderne på egnen omkring Landting sluttede sig til Skipper Klement, men hele oprøret blev slået ned af kong Christian III's hærfører, Johann Rantzau, og hans landsknægte. De oprørske bønder straffedes hårdt, og den lokale tradition vil vide, at Axel Rosenkrantz efterfølgende fik sine bønder tiltalt for oprør og fradømt deres selvejerret.⁵ At den lokale tradition ikke er grebet ud af den blå luft understreges af, at flertallet af bønderne i 49 jyske herreder dømtes for oprør uden videre hensyntagen til, om de beviseligt havde deltaget i oprøret eller ej. Det var i mange tilfælde deres egen sag at bevise deres uskyld, og over en bred kam dømtes de at have forbrudt liv og gods. Gårdene tildømtes kronen, og bønderne selv måtte betale halsløsning og i stort omfang blive siddende som fæstere på de tidligere selvejergårde.⁶

1551 døde Axel Rosenkrantz, og han stedtes til hvile i Ejsing

Den smukt bemalede gravsten over Axel Rosenkrantz og Berethe Knobsdatter, der begge døde på Landting i året 1551, kan ses i Landtingkapellet i Ejsing Kirke. Foto: Søren Wogensen.

Kirke, hvor en prægtig og smukt bemalet ligsten rejstes som gravminde over ham og hans hustru, der døde senere samme år. Ligstenen måler 139x231 cm, og ægteparret ses stående under en dobbeltarkade med vinkelformede indskæringer. Han er kortklippet og med fuldskæg samt iført rustning. Med sin venstre hånd griber han om det sværd, han bærer ved sin venstre side. Hun er iført en lang og enkel kjole og en konehue, og mellem dem ses hans hjelm, der prydes af en rød fjerdisk.

Den korsfæstede Kristus ledsaget af et bibelcitat. Detalje fra gravstenen over Axel Rosenkrantz og Berethe Knobsdatter i Landtingkapellet i Ejsing Kirke.
Foto: Søren Wogensen.

Mellem ægteparret ses også et frugtnehæng, hvorover der ses et ansigt lige under en kapitæl.

I hjørnerne foroven prydes stenen af to våbenskjolde, og i feltet mellem buerne ses den korsfæstede Kristus ledsaget af et bibelcitat:

“SEE GVDS LAM SOM BORTTAGER ALLE VERTZZEN SØNDNS”

(Joh. 1,29). I begge sider af gravstenen ses syv aneskjolde anbragt lodret langs kanten, og forneden er gravstenen udstyret med følgende indskrift:

“WNDER THENE STHIEN LIGGER BEGRAFVEN ERLIG OC WELBØRDIG MAND AXELL ROSZENKRANTZ THIL LANGTHIND OC HANS KIERE HØSTRV FRW BERETHE KNOBS DATTER OC DØDE HAN PAA LANGTHIND AAR 1551 THEN ONSDAG NEST EFTHER VOR FRVE DAG KIØRMØSZE THEN 4. FEBRVUARI OC DØDE FRV BERETHE OC PAA LANGTHIEN II SAME AAR THEN 20. FEBRVARI GWD ALMECHTIGST VNDE THENNOM BAADE EN GLEDELIG VPSTANDELSE MED ALLE THRO CHRISTNE PAA THEN YDERSTE DAG THIL GLEDE OC SALIGHED. AMEN.”

Oluf Munk

Oluf Munk, der som ung blandt andet studerede i Köln, hvor han tog magistergraden, havde udsigt til en gejstlig karriere. Men det skulle komme til at gå ham anderledes. Han var søn

af Mogens Munk, der var landsdommer i Jylland og bror til Ribebispen Iver Munk. Oluf Munk var således nevø til Iver Munk, der fra 1499 var biskop over Ribe Stift, som på Reformationstiden havde en langt større geografisk udstrækning end i vore dage.

Da Oluf Munk kom tilbage i Danmark, blev han tilknyttet Iver Munk i Ribe og udset til at følge ham på bispestolen. 1523 fik han et kanonikat ved domkapitlet i Ribe, og samme år blev han også forstander for byens nonnekloster. 1531 indvilligede Kong Frederik I i, at Oluf Munk måtte følge sin farbror på bispestolen efter flere års ihærdigt arbejde fra farbrorens side. Kravet var, at det blev på de vilkår, som var fastlagt med Odenserecessen af 1527. Dette indebar, at Oluf Munk, når den tid kom, skulle søge stadfæstelse for udnævnelsen hos Frederik I og så i øvrigt undlade at lægge hindringer i vejen for den evangeliske lære, der i de år havde gjort sit indtog i Ribe Stift. Domkapitlets samtykke til at måtte følge sin farbror på bispestolen fik Oluf Munk dog ikke i første omgang.

Frederik I døde i foråret 1533, og da der senere på året afholdtes herredag, fik Iver Munk rigsrådet til at anerkende Oluf Munk som sin biskoppelige medhjælper og optage ham i rigsrådet, hvorefter rigsrådet rettede henvendelse til domkapitlet i Ribe for at få Oluf Munk valgt som Iver Munks efterfølger. Domkapitlet værgede for sig, hvilket skyldtes en næppe helt ubegrundet formodning om, at Oluf Munk mere var interesseret i den verdslige magt, der fulgte med bispeembedet end den gejstlige.

1534 brød Grevens Fejde ud, og Oluf Munk var blandt de rigsråder, der efter mødet i Ry blev sendt til hertugdømmerne for at tilbyde Hertug Christian af Slesvig og Holsten den danske krone. Hertug Christian blev senere det år konge under navnet Christian III, og Oluf Munk opnåede hans stadfæstelse af valget af ham til biskoppelig medhjælper i foråret 1535. Imens rasede krigen. De oprørske bønder i Jylland blev nedkæmpet, og Fyn erobret. I foråret 1536 var kun København og Malmø udenfor Christian III's kontrol. København faldt som den sidste af de to stæder, og i begyndelsen af august 1536 kunne Christian III holde indtog i byen. 12. august begik han statskup, og Oluf Munk blev tidligt om morgenen den dag arresteret og fængslet i Blåtårn på Københavns Slot sammen med Torbern Bille og Joachim Rönnow, der var bisper i henholdsvis Lund og Roskilde.⁷ I begyndelsen af maj året efter var Oluf Munk en fri mand igen, men tiden var nu en anden.⁸ Efter at

der havde været afholdt stænderrigsdag i København i oktober 1536, hvor en stor del af ansvaret for Grevens Fejde blev tørret af på de katolske bisper, var bisperne ikke længere en del af det verdslige regimente.

En forudsætning for løsladelsen i maj 1537 var, at Oluf Munk inden et år skulle gifte sig, og antagelig har brylluppet med Drude Rantzau, der tilhørte en af de mægtigste holstenske adelsslægter, fundet sted ret kort tid efter løsladelsen. Oluf Munk var langt fra en slagen mand, og samme år fik han forskelligt gods i forlening. Han beholdt også kanonikatet ved domkapitlet i Ribe, hvor han siden købte Tårnborg, og noget tyder på, at han har opholdt sig en del i Ribe. I de følgende år fik han endnu flere forleninger. Hans rigdom voksede, og med tiden afkøbte han kronen flere af forleningerne, men hans forsøg på at samle størstedelen af slægtsgodset på egne hænder faldt ikke i god jord hos den øvrige familie.⁹

Med til Oluf Munks besiddelser kom også herregården Volstrup i Hjerm Sogn. Siden middelalderen havde den tilhørt bispestolen i Ribe, og ved Reformationen overgik den til kronen som alt andet bispegods. 1542 erhvervede Oluf Munk gården af kronen og overlod den til sin far, Mogens Munk, og det skete pudsigt nok samme år, som Oluf Munk igen indtrådte i rigsrådet ved sin fars mellemkomst.¹⁰ Efter faderens død overtog Oluf Munk Volstrup. Han skal have været en pengebegærlig, trættekær og slem bondeplager, og på egnen gik et ord om ham: "Olluf Munck er stift og strunck, han æder sig fed som en anden ged. Alle Stakarls Føde dem ligger han øde."¹¹

Oluf Munk må have haft en ret tæt tilknytning til Volstrup, da han er begravet i Hjerm Kirke som sin far, og deres gravsten er placeret ved siden af hinanden. Gravstenen over Oluf Munk og hans hustru, der er udført af gråsort kalksten, måler 260x145 cm og fremstår uden slid, hvad der tyder på, at den altid har været placeret i lodret stilling.¹² Ægteparret ses stående under en dobbeltarkade med en usædvanlig bueform, og mellem arkadens buer ses den korsfæstede Kristus. Oluf Munk er klædt i rustning, og han griber med sin højre hånd om en stridshammer, mens den venstre hånd griber om det sværd, han bærer ved sin venstre side. Drude Rantzau bærer pibekrave og enkelin, som er opknapet fortil, hvorved en underklædning kommer til syne. På hovedet har hun en konehue. Mellem ægteparret ses Oluf Munks hjelm samt en diminutiv gruppe, der viser deres seks døtre. Ligeledes er deres seks sønner vist som en diminutiv gruppe umiddelbart under den stridshammer, som Oluf Munk holder i sin højre hånd.

Gravstenen over Oluf Munk og Drude Rantzau i Hjerm Kirkes søndre korsarm er til dels skjult bag en kirkebænk og en radiator. Foto: Søren Wogensen.

Den korsfæstede Kristus.
 Detalje fra gravstenen over
 Oluf Munk og Drude Rantzau i Hjerm Kirke.
 Foto: Søren Wogensen.

Gravstenen er i hjørnerne udstyret med evangelistsymboler. Foroven ses Mattæus (tv.) og Johannes (th.) og nederst ses Markus (tv.) og Lukas (th.). I begge sider ses otte aneskjolde, ligesom der i begge sider ses et kranie som et memento mori.¹³ Indskriften i fodfeltet lyder:

"HER LIGER BEGRAVEN ERLICH OC WELBYRDIG
 MANDT SALIGE OLVF MVNCK TIL WOLSTRVP SALIGE
 MOGENS MONCKES SØN MEDT SIN KIERE HVSTRV
 DRVDE RANTZOV SALIGE KEI RANTZOV'S DATTER SOM
 KAM AF LANTHE HOLST OC DØDE SALIGE OLVF MV-
 NCK AAR 1568 PAA SANTI CATRIE AFTEN GVD VNE HA-
 NOM EN GLEDELIG OPSTANDELSE MEDT ALLE CHRISI
 SELE OCH LEFVEDE HANS HOSTRV EFTER HONOM I 37
 AAR OCH DØDE HVN DEN 28. JAN 1606 OCH HADE DI 12
 BØRN SAMEL 6 SØER OC 6 DATTER GVDT VNDE THEN-
 OM ALLE AF THENE WERDEN EN SALIG AFGANG OCH
 EN GLEDELIG OPSTANDELSE."

Ane Vognsdatter

I Ulfborg Kirkes søndre korsarm hænger et gravtræ, der er opsat som gravminde over Ane Vognsdatter fra Ulfborg Kær-
 gaard, som var en adelig dame. At gården, hvis historie går
 tilbage til 1300-tallet,¹⁴ var bopæl for en adelig dame, betyder
 ikke nødvendigvis, at den var en adelig sædegård, og i det
 hele taget vides ikke meget om gårdens historie i ældre tider.¹⁵

Ane Vognsdatter var datter af Jakob Vognsen til Stenumga-
 ard i Råsted Sogn (nu i Vemb Sogn) og hans hustru, Maren

Det meget mørke gravtræ i Ulfborg Kirkes søndre korsarm, der er sat som gravminde over Ane Vognsdatter, som døde i 1578. Foto: Anders Christensen 2017

Grøn.¹⁶ Jakob Vognsen nævnes som ejer af Stenumgaard allerede 1537, hvilket han stadig er 1545-46. Slægten Vognsen synes hverken at have været velhavende eller indflydelsesrig, og i det hele taget vides ikke meget om slægten.¹⁷ Således heller ikke om Ane Vognsdatters liv og levned – ud over at hun boede på Ulfborg Kærgaard, som det fremgår af det gravtræ, der er opsat over hende i Ulfborg Kirke, hvor hun efter sin død 1578 blev begravet.

Gravtræet, der fremstår meget mørkt, består af en svær egeplanke, der omtrentlig måler 170x43,5x5,5 cm. Hovedparten af gravtræets inskription, der er udført med gotiske (fraktur) bogstaver, løber i et bånd langs hele plankens kant. De resterende dele af inskriptionen, der skal læses nedefra og op, er placeret på tværs af bjælken i to linjer i den venstre ende. Til højre for de to sidste linjer prydes gravtræet af våbenskjoldene for slægterne Vognsen og Stjerne-Juelerne, og til højre for dem er planken forsynet med udskæringer. Indskriften på gravtræet, der kun vanskeligt lader sig tyde, lyder: "Her ligger begrafuen erlig welbørdig Ane Wognsdatter, som buode i Kiargord oc døde then 12. Marti Anno 1578. Gud giffue hende met alle tro christne en gledelig opstandelse."

Christen Juel

I koret i Flynder Kirke er opstillet en ligsten over admiral Christen Juel og hans hustru, Anne Lunge, samt dennes søster, Kirstine Lunge. Christen Juel ejede ved sin død 1585 herregården Bækmark, der har givet navn til byen Bækmarksbro,

som ligger i Flynder Sogn. Bækmark er en gård, hvis historie går helt tilbage til middelalderen. Oprindeligt tilhørte den bispestolen i Ribe, men ved Reformationen i 1536 blev Bækmark som alt andet bispegods lagt ind under kronen. Efter Reformationen forlenedes gården ud. 1561 forlenedes Iver Juel med gården, og Christen Juel, der var bror til Iver Juel, fik 1567 brev på, at han måtte overtage Bækmark, hvis han levede længere end sin bror. Christen Juel skrives ved den lejlighed "til Udstrup", der er en herregård i Sønder Nisum Sogn, sådan som det også gøres på ligstenen i Flynder Kirke.

At Christen Juel efter sin død blev begravet i Flynder Kirke tyder på, at han fortrinsvis har opholdt sig på Bækmark, der i hans tid voksede sig større og med tiden blev til en egentlig herregård. Bækmark undergik nemlig i Christen Juels tid en forvandling i form af en kraftig vækst i det tilhørende bøndergods. Lensforholdet til kronen ophørte 1574 ved et mageskifte, hvorefter Christen Juel blev ejer af Bækmark.¹⁸

Christen Juel tilhørte en af Danmarks gamle adelsslægter. Adelig byrd forpligtede, og således var for eksempel kongelige lensmænd pligtige at gøre tjeneste som skibschefer eller skibsjunkere i flåden.¹⁹ Efter udbruddet af Den Nordiske Syvårskrig gjorde Christen Juel først tjeneste under Peder Skram og deltog d. 11. september 1563 i det søslag, der fandt sted i farvandet mellem Gotland og Medelsten.²⁰ I foråret og sommeren 1564 finder vi ham som skibschef på skibet "Grib v. Königsberg". 1565 var han med ved fæstningen Elsborg, som svenskerne forsøgte at tilbageerobre, og som undsattes af en mindre hærstyrke under ledelse af Daniel Rantzau, og i sommeren 1565 er han at finde på Østersøen, hvor han gjorde tjeneste under Otte Rud.²¹

I sommeren 1566 var Christen Juel skibschef på skibet "Elefanten", der var en del af den dansk-lübske flåde, der var udsat for en gigantisk katastrofe natten mellem d. 28. og 29. juli det år. Nord for øen Øland i Østersøen fandt d. 26. juli en træfning sted mellem den svenske og den dansk-lübske flåde. Træfningen, der endte uafgjort, kostede chefen på det danske skib "Achilles" livet, og for at han kunne blive begravet standsmæssigt, begav den dansk-lübske flåde sig mod Gotland, hvor den ankrede op ud for Visby.

Den første nat flåden lå for anker der, blæste det stærkt. Adskillige skibe led havari, men den næste nat, natten mellem d. 28. og 29. juli, brød et Helvede løs. En orkan rejste sig, og da

I koret i Flynder Kirke ses opstillet gravstenen over admiral Christen Juel og Anne Lunge samt hendes søster, Kirstine Lunge. Foto: Søren Wogensen.

Heltehunden Sepres. Detalje fra gravstenen i Flynder Kirke.
Foto: Søren Wogensen.

natten var omme, var 14 linjeskibe slået til vrag og omkring 7.000 søfolk og soldater druknet – heriblandt tre admiraler.²² At Christen Juel slap med livet i behold i forbindelse med flådens tilnærmelsesvis udslettelse den skæbnesvangre nat, skyldes hans og andre skibschefers ulydighed. De trodsede den givne ordre om ikke at stikke i søen for der at ride stormen af, skønt det kunne have kostet dem livet for lydighedsnægtelse.²³

Det er muligvis denne episode under Gotlands kyst, der er baggrunden for, at der på ligstenen over Christen Juel og hustru er afbildet en hund, der bærer navnet "Sepres". Som et erindringsislæt minder hunden ved sin tilstedeværelse om sin herres snarrådighed, for ifølge en præsteindberetning fra 1766 skal den have vækket sin herre og dennes mandskab ombord på skibet, hvorved et fjendtligt angreb kunne afværges i tide.²⁴ Desværre harmonerer præsteindberetningen ikke med, hvad der umiddelbart vides om Christen Juels virke under Den Nordiske Syvårskrig. For så vidt som der er en historisk kerne i præsteindberetningens fortælling om den heltmodige hund, så kan det måske snarere tænkes, at den har vækket sin herre den skæbnesvangre nat under Gotland, hvorefter Christen Juel har truffet beslutning om at stikke i søen for der at ride stormen af, og at andre skibschef blot har fulgt hans eksempel.

I Flynder har vi ét af de få eksempler, der findes på hunde afbildet på gravsten. Hunden er afbildet midt mellem Christen Juel og Anne Lunge, der vises stående under en dobbeltarkade med vinkelformede indskæringer ved buernes sider, og dens

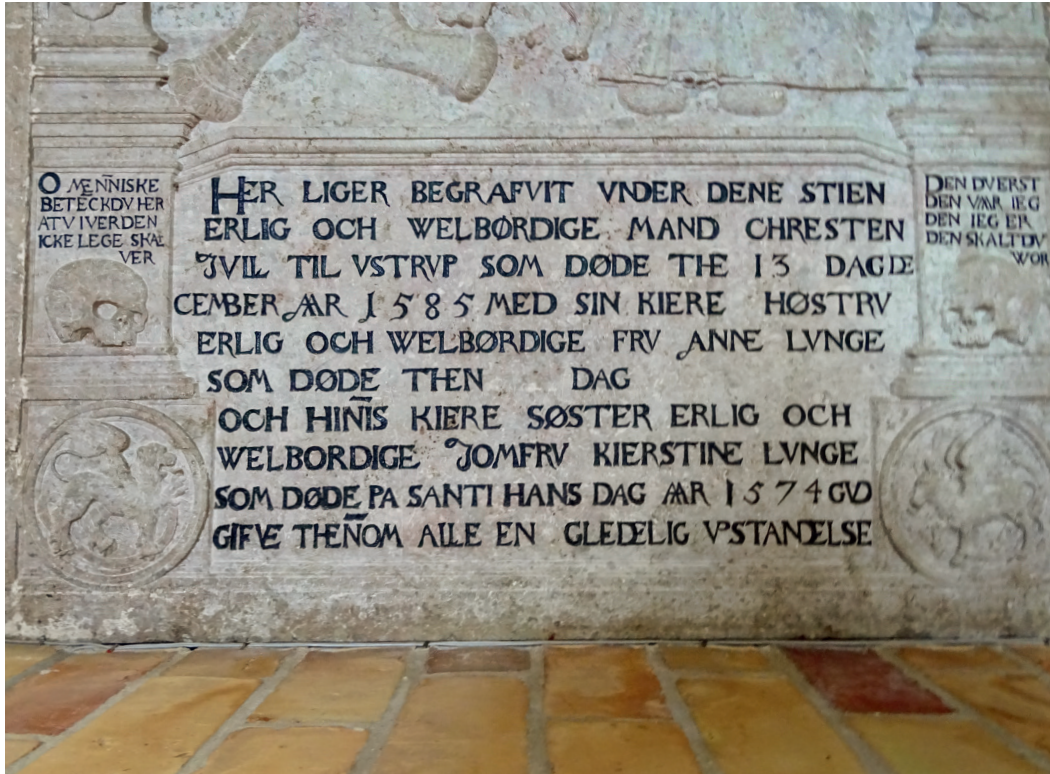
forpoter hviler på Christen Juels ene fod. Umiddelbart over hunden er anbragt hans hjelm. Han er kortklippet og bærer rustning, og med sin venstre hånd griber han om det sværd, han bærer ved sin venstre side. I sin højre hånd holder han en stridshammer. Anne Lunge er over en underklædning iført en kjole af blomstermønstret brokade, der fortil er opknappet. På hovedet har hun en perlebroderet konehue. Derudover bærer hun om halsen tre kraftige halskæder samt et kors. Gravstenen, der er udført i grå sandsten, måler 275x152,5 cm, og i de fire hjørner ses evangelisternes symboler. Foroven Mattæus (tv.) og Johannes (th.) og forneden Markus (tv.) og Lukas (th.).

2x8 anevåben pryder siderne, og under dem ses som et memento mori to kranier ledsaget af indskrifter:

”O menneske / Bete(n)ck dv her / at vi i verden / icke len(g) e skalt ver” (tv.) og ”Den dv erst / den var ieg / den ieg er / den skalt dv wor” (th.).

Øverst på gravstenen mellem evangelistsymbolerne og umiddelbart over ægteparrets hoveder ses deres hjelmprydede alli-

Fodstykket af gravstenen i Flynder Kirke med den religiøst prægede indskrift. Bemærk de to kranier, der som et memento mori minder beskueren om, at det jordiske liv ikke varer for evigt, hvad sentenserne, der ledsager kranierne, understreger.
Foto: Søren Wogensen.

ancevåbner (Juel og Krabbe overfor Lunge og Juel). Under de øverste evangelistsymboler ses i begge sider Jesusmonogrammer, og i feltet mellem de to buer foroven ses et kerubhoved. Under det, mellem gravstenens figurer, ses en nedhængende kapitæl, der bærer et Jesusmonogram, der er sammenflettet med tallet "74", der nok henviser til året 1574, som dels er det år, hvor Christen Juel erhvervede Bækmark, men også året hvor svigerinden Kirsten Lunge døde. Under kapitælen ses et frugtnedhæng. Forneden er gravstenen udstyret med en indskrift, der lyder:

"HER LIGER BEGRAFVIT VNDER DENE STIEN ERLIG OCH WELBØRDIGE MAND CHRESTEN IULL TIL VSTRVP SOM DØDE THE 13 DAG DECEMBER AAR 1585 MED SIN KIERS HØSTRV ERLIG OCH WELBØRDIGE FRV ANNE LVNGE SOM DØDE THEN ... DAG... OCH HINIS KIERS SØSTER ERLIG OCH WELBORDIGE JOMFRV KIERSTINE LVNGE SOM DØDE PA SANTI HANS DAG AAR 1574 GVD GIFVE THENOM ALLE EN GLEDELIG VPSTANDELSE."

Afsluttende bemærkninger

Reformationen betød umiddelbart ikke nogen ændring af den eksisterende praksis, hvad angår begravelser under kirkens tag, som først blev forbudt ved lov i 1805. Med hensyn til praksis er der med andre ord tale om kontinuitet, idet der dog i mange tilfælde sker en fornyelse i form af indskrifternes religiøse indhold på gravminderne, hvad vi i det ovenstående har set fire eksempler på. For så vidt som både Kaufmann og Staecker har ret i deres teser om konfessionskultur og om indskrifter på gravminder som udtryk for en "protestantisk habitus", er det på baggrund af ovenstående tydeligt, at den protestantiske kristendom vitterligt fik tag i dele af befolkningen her i landet.

Reformationen betød i Danmark en udskiftning af katolicismen med protestantisk kristendom i sin lutherske variant, hvad der må betegnes som et konfessionsskifte frem for et egentligt religionsskifte. Et skifte af religiøs karakter er selvsagt en proces over tid, og den lutherske kristendom har næppe været almuens religion fra dag ét. Det blev den først med tiden. At det er hos folk af adelig byrd, vi ser dette religiøse skifte udtrykt kan ikke undre, da det er dem, der har efterladt sig flest spor. Gravminder over almuefolk, der har været døde i hen ved 450 år, skal man vist lede længe for at finde. De tre gravsten over adelsmændene og deres hustruer er

meget ens i adskillige henseender, mens gravtræet i Ulfborg Kirke er i en genre for sig. Fælles for de her behandlede gravminder er, at de ikke rummer mange biografiske oplysninger, og fokus synes i høj grad at være på det religiøse set på baggrund af gravmindernes inskriptioner, idet alle gravminderne rummer håbet om en glædelig opstandelse. Det var jo netop et af kendetegnene på en "protestantisk habitus" jævnfør Staeckers tese, og dertil kan så føjes, at to af gravstenene også er udsmykket med evangelisternes symboler, der netop leder tanken hen på Kristus.

Den lutherske kristendom, som efter Reformationen ret hurtigt blev enerådende i Danmark, er i sit væsen kristocentrisk, og det vil ikke være urimeligt at tolke evangelistsymbolerne som et udtryk for en "protestantisk habitus" sammen med Jesusmonogrammerne på for eksempel gravstenen over Christen Juel og hustru i Flynder Kirke. Både gravstenen over Axel Rosentkrantz og hustru i Ejsing Kirke samt gravstenen over Oluf Munk og Drude Rantzau i Hjerm Kirke rummer en afbildning af den korsfæstede Kristus, men kun på gravstenen i Ejsing Kirke ledsages den af et bibelcitat. Dermed knyttes an til to bærende tanker i luthersk kristendom, nemlig "Kristus alene" og "Skriften alene", hvormed der igen kan siges at knyttes tråde til den lutherske konfessionskulturs hovedsymbol, bogen, og det at kunne læse, lytte og skrive.

Det religiøse er på den måde fremtrædende på gravminderne, og for de tre adelsmænds vedkommende handler det antageligvis ikke bare om at give udtryk for en personlig tro. I lige så høj grad må det formodes, at det religiøse skal signalere et tilhørsforhold til magteliten omkring kongen, for både kongerne Christian III og Frederik II var særdeles bevidste om deres protestantiske kristendom. Måske er det især noget, der gør sig gældende for Oluf Munk, der havde en fortid som katolsk gejstlig. Det var suspekt at være en religiøs afviger, hvad både sagen med Jan Laski og de engelske flygtninge, der 1553 af religiøse grunde blev udvist fra Danmark, og sagen med Niels Hemmingsen, der blev suspenderet fra sit professorat i teologi ved Københavns Universitet 1579 for påstået kryptocalvinisme, tydeligt vidner om.²⁵ At udtrykke en korrekt religiøs habitus på en gravsten kan med andre ord også ses som et udtryk for at høre til blandt kongens mænd.

Noter

- 1 Thomas Kaufmann argumenterer for sin tese i værket *Konfession und Kultur*, Tübingen 2006, hvortil der henvises én gang for alle.
- 2 Jörn Staecker, "A Protestant habitus: 16th-Century Danish graveslabs as an expression of changes in belief" i David Gaimstar & Roberta Gilchrist (red.), *The Archaeology of Reformation 1480-1580*, Leeds 2003, 415-436, hvortil der henvises én gang for alle.
- 3 Arthur G. Hassø (red.), *Danske Slotte og Herregaarde*, III, København 1946, 377.
- 4 Ole L. Frantzen & Knud J.V. Jespersen (red.), *Danmarks krigshistorie*, København 2010, 144-145, 134 ff. Hvad angår krigen i Ditmarsken se også, Arne Stevns, *Vor Hær i Krig og Fred*, I, København 1942, 243 ff.
- 5 Hassø 1946, 377.
- 6 Caspar Paludan-Müller, *Grevens Feide*, I, reprografisk genudgivelse, København 1971, 290-292.
- 7 P.G. Lindhardt, *Nederlagets mænd*, København 1968, 158
- 8 *Dansk Biografisk Leksikon*, XVI, 226-227
- 9 *Dansk Biografisk Leksikon*, XVI, 226-227
- 10 Hassø 1946, 390; *Dansk Biografisk Leksikon*, XVI, 227.
- 11 Hassø 1946, 390.
- 12 *Danmarks Kirker*, Ringkøbing Amt, Hjerm Kirke, XVIII, hefte 21-22, 2068.
- 13 *Danmarks Kirker*, Ringkøbing Amt, Hjerm Kirke, XVIII, hefte 21-22, 2068-2071.
- 14 J.P. Trap, *Danmark. Ringkøbing Amt*, IX, København 1965, 415.
- 15 Alfred Kaae, *Ulfborg. Sogn og Saga*, II, Ulfborg 1956, 98.
- 16 J.V. Teisen & L. Bobé, (red.), *Danmarks Adels Aarbog*, LIII, København 1936, 111.
- 17 P. Storgaard Pedersen, *Ulfborg Herred*, Ringkøbing 1900, 181.
- 18 Hassø 1946, 380-381.
- 19 Otto Vaupell, *Den Nordiske Syvaarskrig 1563-1570*, København 1891, 36.
- 20 Jesper Thomassen (red.), *Danmarks Adels Aarbog*, XCVI 2000-2002, Odense 2003, 393; Jørgen H. Barfod, *Christian 3.s flåde*, København 1995, 171.
- 21 *Thomassen* 2003, 393.
- 22 Vaupell 1891, 114.
- 23 Vaupell 1891, 114.
- 24 *Danmarks Kirker*, Ringkøbing Amt, Flynder Kirke, XVIII, hefte II, 919.
- 25 Jan Laski-sagen og sagen med Niels Hemmingsen er udførligt behandlet af Martin Schwarz Lausten. Se hertil hans: *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, København 1987, 206 ff. samt: *Niels Hemmingsen. Storhed og fald*, København 2013, 305 ff.

Side 35:

Øverst:

Ramme om gravsted på

Vorupør Ny Kirkegård.

Foto: Hans Mikkelsen 2017.

Nederst:

Gravsteder med glasplader

på Vorupør Ny Kirkegård.

Foto: Hans Mikkelsen 2017.

